

СЕКЦІЯ 7
РОЛЬ ОСОБИСТОСТІ В ІСТОРІЇ
ТА СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Сербенюк Антон

Чернівецький Національний університет імені Юрія Федьковича

GENTE RUTHENUS, NATIONE POLONUS.
САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ КНЯЗЯ ЄРЕМІЇ ВИШНЕВЕЦЬКОГО
У КОНТЕКСТІ ПОДІЙ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

Ключові слова: Єремія Вишневецький, Хмельниччина, українська шляхта.

Keywords: Jeremi Wiśniowiecki, Khmelnytsky uprising, Ukrainian noblemen.

Князь Єремія Михайло Корибут Вишневецький – один із найкращих у польській та українській історії прикладів для наочної демонстрації формули *gente ruthenus, natione polonus*, походження якої часто приписується відомому оратору, письменнику та полемісту XVI ст., «роксолану» Станіславу Оріховському [2], яка попри свою очевидно пізню генезу, все ж залишається доречною для опису самоусвідомлення зпольщеної української (руської) шляхти XVII ст. [11, с. 462]. Ця стаття є спробою окреслити самоідентифікацію непересічної особи князя на основі його вчинків та рішень у контексті повстання Б. Хмельницького та епізодів, що йому безпосередньо передували.

Єремія Вишневецький, син православного шляхтича, старости овруцького, Михайла Вишневецького та Раїни Вишневецької, доньки молдавського господаря з роду Могил. Рід Вишневецьких постав з роду князів Збараських наприкінці XV ст., коли Михайло, син князя Василя Збараського, після розподілу батьківських володінь осів у містечку Вишневець, що на Волині. Дальше походження князів Збараських, а у тім зачині і Вишневецьких є дискусійним, втім майже не викликає сумніву їх походження від князя Федора Несвізького, що володів маєтностями на Поділлі та Волині, зокрема Збаражем [5, с. 9], якого донедавна дослідники з великою ймовірністю ототожнювали з сином Новгород-Сіверського князя Дмитра Корибута, Федором Корибутовичем [5, с. 9–10], а відповідно постулювалося і походження Вишневецьких від литовських Гедиміновичів, проте останні дослідження додали вагомих аргументів щодо походження князівського роду від Рюриковичів, які були давніми династами на Волині [3, с. 155–157].

Точна дата та місце (серед припущень найчастіше висувається Лубни, Вишневець та Овруч) народження майбутнього задніпровського володаря нам невідомі, напевне можемо говорити лише про рік – 1612 р. Єремія рано, у віці приблизно 4 років, втратив батька (отруєний православним священником під час однієї зі своїх молдовських виправ), доволі скоро за ним пішла і мати, що померла за 3 роки після смерті чоловіка. Молодий княжич потрапив під опіку далекого батькового родича Константина Вишневецького, відомого насамперед своєю участю в московській авантурі Лжедмитрія I та II. Давно навернутий римо-католик і взагалі людина «європейського штибу», він відправив княжича-сироту на

навчання до єзуїтської колегії у Львові. Після закінчення колегії Єремія разом зі своїми однолітками, синами Константина – Олександром та Юрієм, – відвідав Європу, побував в *aeterna urbs* – Римі, потім у Падуї, а у 1630 р. вступив задля отримання освіти до Болонського університету. Згодом відправився до Нідерландів навчатися військовому ремеслу. Все це вкупі: зростання при дворі опікуна-католика, родина і близьке оточення якого так само повністю було римо-католицьким [5, с. 19], молоді роки та здобута освіта в Європі, а також не виключено, що й обставини смерті батька разом з ідеологічно-репресивною машиною Речі Посполитої, натхненою ревним католиком королем Сигізмундом III [12, с. 16–19], привели молодого князя до навернення у католицизм після його повернення до краю, яке найпевніше можна датувати 1631 р. [12, с. 265], або більш конвенційно 1632 р. [8, с. 158]. Такий прецедент конверсії не був чимось унікальним ані у родині Вишневецьких, ані серед представників українських шляхетських родів кін. XVI – поч. XVII ст., а був радше закономірним процесом, що мав передусім економічно-соціальне підґрунтя, а також визначався розчаруванням української шляхти у культурному потенціалі «грецької віри», яка бачилася «вірою хлопською», порівняно з західним християнством (головно його римо-католицькою гілкою) [8].

За влучним описом В'ячеслава Липинського, українському шляхтичу, «засліпленому зовнішнім блиском шляхетської культури, здавалося, що ця його “злиденна” нація, все більше і більше представлена тільки через “хлопство” і “гультайство козацьке”» [4, с. 19]. Саме це, на наше переконання, і становило поворотний епізод у становленні *patiope polonus* князя Яреми, адже саме відмова від православ'я дала змогу князю повноцінно стати частиною польської політичної еліти без жодних обмежень чи пересторог з боку центральної влади. Як виявилось пізніше, це входження до польської ранньомодерної нації стало знаковим для нащадків. І досі Єремія Вишневецький є, безсумнівно, «великим поляком», «лицарем та оборонцем цілості Речі Посполитої» у працях переважної більшості польських дослідників, водночас в українській історіографії Ярема постає «лютим катом» свого народу, «зрадником» і, звичайно, у причинно-наслідковому зв'язку до цього стоїть і «зречення отцівської віри» [8].

Хоча очевидно, що подібні погляди є протилежними крайнощами, яких потрібно уникати за зваженого підходу до особи Є. Вишневецького, якого, з одного боку, важко звинуватити у релігійному фанатизмі і жорсткому накидуванні латинства, адже його толерація православного віросповідання (до якого належала більша частина підданих князя) була надзвичайно високою, що виявлялося у збереженні привілеїв православних монастирів, наданих ще його передниками. Бачимо можливість вступу осіб православного віросповідання до цехів, що зазнали значного поширення на теренах Вишневецьчини у час правління князя, а за кожним з таких об'єднань цеховиків закріплювалася «цехова церква», а також небачена для решти Речі Посполитої віротерпимість, на прикладі власного війська князя, де почувалися вільно навіть послідовники християнських антитринітарних течій [12, с. 20–22].

З іншого боку, не можемо й назвати його палким оборонцем Речі Посполитої та її інтересів, адже, як і кожен магнат, представник «князів старожитніх»,

він пильнував насамперед свої власні інтереси, які ставив вище понад інтереси «загальної вітчизни», що доволі добре викаже себе під час подій Смоленської війни (1632–1634 рр.) [6, с. 77], хоча така інтерпретація дій князя у тій війні піддається критиці [7]. У такому контексті певної особистої сепарації князя та його володінь від цільного державного організму Речі Посполитої показовою також є початкова кампанія 1648 р. проти козацьких повстанців, а саме епізод битви під Корсунем 26 травня 1648 р. За три дні до цього, 22 травня, князь Ярема отримав звістку про смерть ніжинського старости Стефана Потоцького, стоячи на іншому березі Дніпра у Прилуках, знаходячись за 130 км від гетьманської ставки під Чигирином, і не прийшов на допомогу гетьманам М. Потоцькому та М. Калиновському, що за Т. Василевського було наслідком опікування князем лише своїх задніпровських володінь [6, с. 79].

Т. Василевський приводить у якості підтвердження прецедент конфіскації на Лубенщині князем 60 000 самопалів у місцевого населення. На думку Т. Василевського, це може свідчити про побоювання князя Я. Вишневецького щодо повстання у його власних володіннях, що з погляду Т. Василевського є підтвердженням зацікавленості князя насамперед у збереженні своїх власних володінь, а не дбання про вибудову загальної оборони шляхти проти повсталого козацтва. Втім Я. Відацький зазначає, що Василевський інтерпретує ці факти неправильно, ґрунтуючись на помилкових твердженнях, адже як ми знаємо, конфіскація самопалів Я. Вишневецьким відбулася задовго до битви під Корсунем, і навіть ще задовго до битви на Жовтих Водах. Конфіскація самопалів відбулася буквально напередодні повстання, тільки надійшла звістка про втечу Хмельницького на Січ, тому, на думку Я. Відацького, ми не можемо інтерпретувати це повідомлення як вияв користолюбних намірів князя [7], проте ми можемо з обережністю припустити, що така передчасна стривоженість Єремії хоча б ймовірними заворушенням у своїх володіннях може слугувати для нас певну вказівкою на деяку поінформованість князя щодо майбутніх виступів. Характер цієї поінформованості визначається від звичайного знання про ймовірність заворушень, що висуває І. Крип'якевич [11, с. 172], до звинувачень Яреми мало не у змові з Б. Хмельницьким, як це, до прикладу, робить О. Гурка [1, с. 19–20].

Отже, самоідентифікація князя Вишневецького являє собою самоідентифікацію насамперед представника шляхетського стану, безумовно належного до польської політичної нації, водночас із наявністю усвідомлення руського походження і належності себе до «старожитнього князівського роду», що мало свій зовнішній вираз також у претензії на певну автономність, подекуди своєрідну незалежність князя.

Джерела та література

1. Górka O. «Ogniem i mieczem» a rzeczywistość historyczna. Warszawa, 1934. 140 s.
2. Hnatiuk A. Gente Ruthenus, natione Polonus – history of the expression. Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego. 2005. S. 16.
3. Kowalski M. Księstwa Rzeczypospolitej: państwo magnackie jako region polityczny. Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego, 2013. 396 s.

4. Lipiński W. Szlachta na Ukrainie. Udział jej w życiu narodu ukraińskiego na tle jego dziejów. Kraków: Uniwersytet Jagiellonski, 1909. 88 s.
5. Widacki J. Książ Jarema. Katowice: Śląsk, 1984. 292 s.
6. Wasilewski T. Działalność polityczna i wojskowa Jeremiego Wiśniowieckiego. *Epoka «Ogniem i mieczem» we współczesnych badaniach historycznych zbior studiow / pod red. Mirostawa Nagielskiego*. Warszawa. 2000. S. 69–84.
7. Widacki J. Spór o kniazia Jareme. Kultura. 1980.
8. Зимницька С. Проблема зміни віри представниками роду князів Вишневецьких у вітчизняній та зарубіжній історіографії другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. *Наукові записки: Серія «Історія»*. 2013. С. 157–162.
9. Зимницька С. Участь Єремії Вишневецького у подіях Національно-визвольної війни українського народу крізь призму польської та української історіографій (середина ХVІІІ – середина ХХ ст.). *Наукові записки: Серія «Історія»*. 2014. С. 174–180.
10. Крип'якевич І. П. Історія України. Львів: Світ, 1990. 520 с.
11. Мудрий М. М. «Русини польської нації» (gente Rutheni, natione Poloni) в Галичині ХІХ ст. і поняття «Вітчизни». *Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича*. 2006–2007. С. 461–474.
12. Рудницький Ю. Єремія Вишневецький: спроба реабілітації. Львів: Піраміда, 2008. 299 с.

Піддубна Ольга

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ГЕТЬМАНСЬКІ ДРУЖИНИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПОЛІТИКУ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХVІІ – ПОЧАТКУ ХVІІІ СТОЛІТТЯ

Ключові слова: жінка, Ганна Золотаренко, Олена Хмельницька, Анастасія Скоропадська.
Keywords: woman, Hanna Zolotarenko, Olena Khmelnytska, Anastasia Skoropadska.

Гетьманські дружини – важливі постаті в історії України др. пол. ХVІІ – поч. ХVІІІ ст. Вони були не лише опорою та підтримкою для своїх чоловіків, але й відігравали роль у державних справах. Прикладом є постать Ганни Золотаренко, що була розумною та владною за характером, авторкою універсалів у культурно-релігійній сфері. Вагоме місце в історії Гетьманщини має Олена Хмельницька, яка не боялась діяти всупереч волі чоловіка та брата. Також серед владних діячок була Анастасія Скоропадська, яка приймала важливі політичні рішення.

Серед сучасних дослідників, які досліджували цю тему, можна виділити Сергія Сегеду та його працю «Видатні жінки української історії», де можна ознайомитись із біографічними нарисами щодо Ганни Золотаренко та Анастасії Скоропадської. Важливе місце у тематичному дослідженні займає праця Тетяни Таїрової-Яковлевої «Повсякдення, дозвілля і традиції козацької еліти Гетьманщини», що дає змогу ознайомитися з діяльністю гетьманських дружин. Також важливою для розуміння постаті Анастасії Скоропадської в історії України є праця Олександра Гуржія «Іван носить плахту, а Настя – булаву».

Великий вплив на свого чоловіка та політичне життя України мала й Ганна Золотаренко, третя дружина Богдана Хмельницького. Братами Ганни були ніжинські полковники Іван та Василь Золотаренки [2, с. 102]. Жінка походила із замож-